

ПОЛІСЕМІЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СКЛАДІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

У статті проведено аналіз полісемії на прикладі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, проаналізовано склад та ієрархію лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, розглянуто ступінь розвиненості полісемії порівнюваних слів суспільно-політичного змісту у досліджуваних мовах.

Ключові слова: полісемія, суспільно-політична лексика, лексична одиниця, лексико-семантичний варіант, семема.

В статті проведено аналіз полісемії на прикладі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, проаналізовано склад та ієрархію лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, розглянуто ступінь розвиненості полісемії порівнюваних слів суспільно-політичного змісту у досліджуваних мовах.

Ключевые слова: полисемия, общественно-политическая лексика, лексическая единица, лексико-семантический вариант, семема.

The article deals with the of the polysemy on the example of socio-political lexis of the Ukrainian and English languages; the content and hierarchy of the lexical-semantic variants within socio-political lexis of the Ukrainian and English languages are analyzed; the level of development of polysemy within socio-political lexis of the analyzed languages is disclosed in the article.

Key words: polysemy, socio-political lexis, lexical unit, lexical semantic variant, sememe.

Аналіз сучасної суспільно-політичної лексики став можливим завдяки ретельній розробці теорії лексичної семантики у вітчизняній лексикології. Основними проблемами вивчення цієї лексичної під-

системи мови є, перш за все, питання лексичної семантики, особливо синонімія та полісемія слів, лексична сполучуваність слів.

Дослідженням поняття “суспільно-політична лексика” займалися багато як українських (А. А. Бурячок, В. В. Жайворонок, А. В. Капуш, Т. П. Клімушенко, О. О. Мороз, І. В. Холявко), так і зарубіжних (В. І. Акімова, А. С. Белая, М. К. Гарбовський, Л. О. Жданова, С. Г. Капралова, Т. Б. Крючкова, І. Ф. Протченко, Н. Г. Юзефович, Д. Камерон, В. Дікман, Х. Ласвел, Г. Клаус) лінгвістів.

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Мета статті полягає у проведенні аналізу полісемії лексичних одиниць у складі суспільно-політичної лексики на прикладі української та англійської мов, а також у визначенні складу та ієрархії лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики зазначених мов.

На сьогоднішній день у мовознавстві існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Суспільно-політична лексика (*депутат, президент, виборець, мер, deputy, government, monarchy, ruler* і т. д.) — це частина лексичної системи мови, в котрій особливо наглядно виражені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, в якій функціонує мова, а також інших країн. Функціонування та розвиток цієї підсистеми іноді прямо, а частіше опосередковано виражають широкий спектр суспільних процесів. У деякі періоди життя суспільства тут в історично короткі проміжки часу відбуваються такі зміни, які в інших лексико-семантичних підсистемах розтягуються на століття. Але навіть у відносно стабільні періоди життя соціуму суспільно-політична лексика постійно розвивається та поновлюється.

У роботі, слідом за Т. Б. Крючковою, суспільно-політичну лексику визначено як особливу лексико-семантичну підсистему мови, до якої входить найбільш вживана частина суспільно-політичної

термінології, назви державних, партійних та інших громадських організацій та закладів, соціальних інститутів, найменування соціальних реалій та явищ життя різних країн тощо [4: 16].

Лексичне значення слова — складний за своєю природою феномен, що акумулює в собі різноманіття самої мови, яке знаходить безпосереднє відображення в структурі лексичного значення. Відомо, що основною одиницею контрастивної лексикології є семема, тобто окреме значення слова, яке виступає лексичним відповідником в інших мовах. На відміну від семи, семема є одиницею вищого розряду, але, у свою чергу, вона входить до структури лексеми або багатозначного слова. Через цю причину зіставний аналіз не окремих значень, а багатозначних слів у цілому є наступним ступенем у реалізації принципу системності в порівняльній лексикології, оскільки структура лексеми концентрує в собі найбільш суттєві системотворчі властивості лексичного складу мови [5: 250].

Лексичне значення має свій обсяг, який наповнюють семи, що відображають певні явища чи предмети, узагальнені в значенні. До змісту лексичного значення належать значущі семантичні ознаки явищ і предметів. Залежно від конкретного використання слова в мовленні реалізується не весь обсяг змісту значення, він залишається у свідомості, а для вказівки на предмет використовується або сутність, або одна зі сторін змісту значення.

Порівнюючи загальне та специфічне у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, можна помітити, що крім, обсягу значення, збігається не завжди і кількість семем у подібних словах. Полісемія, або багатозначність слів, виникає внаслідок того, що мова є обмеженою системою порівняно з нескінченим різноманіттям реальної дійсності, кажучи словами академіка В. В. Виноградова, “мова вимушена розносити безліч значень по тих чи інших рубриках основних понять” [2: 86].

Полісемія — це наявність різних лексичних значень в одного й того ж слова відповідно до різних контекстів [3: 194]. Окрім цього, полісемія як лексична категорія — це семантичне відношення внутрішньо пов’язаних (мотивованих) значень, що виражаються формою одного слова (однієї лексеми) і розмежовуються в тексті завдяки різним взаємовиключним позиціям цього слова.

Полісемія є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) у структурі слова. Таке об’єднання різноманітних ЛСВ відбувається на основі їх формальної (звукової, гра-

фічної) тотожності та наявності у їхніх значень (семем) семантичних зв'язків або мотивованості [9: 89].

Необхідно зазначити, що важливою умовою об'єктивного порівняння семантичних структур багатозначних слів, які належать до різних мов, є рівноцінний розподіл значень окремо взятого слова в обох зіставляваних мовах. Проте на сучасному етапі розвитку порівняльної лексикології ця умова дещо нівелюється. Причиною є те, що досить часто те саме слово має різну кількість лексичних значень, зафіксованих у різних словниках однієї мови. Цей факт доводиться враховувати при проведенні порівняльного аналізу лексичних одиниць мов, але й не враховувати кількість значень лексем, що зіставляються, теж не можна, тому що саме в цьому випадку яскраво проявляються в мові особливості розвитку полісемії — однієї із найважливіших закономірностей розвитку лексичної семантики і лексичного складу мов. Лінгвістам відомо, що слова англійської мови порівняно з українською відзначаються більшою багатозначністю [1: 394]. Яскравим прикладом цього є суспільно-політична лексика. Приміром, ключові лексеми, які становлять основу лексико-семантичних полів “Суспільство. Держава” та “Політика”, — *суспільство* і *політика* в українській та *community* і *politics* в англійській мові — мають відповідно одне і два та п'ять і чотири лексичні значення.

Важливою відмінною ознакою при міжмовному зіставленні багатозначних слів є їх віднесеність до омосемантів (вузькі або навіть термінологічні позначення, між якими встановлюється практично пряма відповідність) та полісемантів. Наприклад, в українській мові слово *саміт* “зустріч, переговори, конференція, нарада, збори і т. ін. глав держав та урядів” [6: 676] має лише одне лексичне значення, тобто є омосемантом, тоді як в англійській мові лексема *summit* має три значення і, відповідно, є полісемантом: “1. *A meeting between heads of government or other high-ranking officials to discuss a matter of great importance*” (“зустріч між главами урядів чи інших високопосадовців з метою обговорення нагальних питань”); “2. *The highest point or top of something, especially a mountain*” (“найвища точка чогось, наприклад гори”); “3. *The point or time at which something is at its most successful or intense*” (“момент, коли щось знаходиться на найвищому рівні розвитку”) [11: 1537].

Ще одним критерієм при проведенні зіставного аналізу багатозначних слів є склад та ієрархія лексико-семантичних варіантів. Знову ж таки цей критерій не можна абсолютизувати, оскільки значення

лексеми, незалежно від їх кількості та принципів виділення, перебувають між собою у відношенні дифузності. Це є вирішальним чинником, який визначає цілісну структуру семантики багатозначного слова. Однак не можна не враховувати той факт, що зіставлювані лексеми можуть відрізнятися не тільки кількістю лексико-семантичних варіантів, але і їх послідовністю. Ця відмінність є досить важливою для усвідомлення процесів розуміння і породження мовлення іншою мовою, оскільки ідентифікація починається, у першу чергу, зі сприйняття звукового комплексу того слова, з яким асоціюється основне значення [5: 256]. Нам імпонує формулювання основного значення, запропоноване В. Шмідтом, — “...це така частина лексеми, яка в певний період є найбільш важливою в суспільному відношенні і яка реалізується насамперед у свідомості більшості членів даної мовної спільності при ізольованому пред’явленні слова” [12: 26]. Тобто в роботі з тлумачними словниками основне значення слова визначаємо за його розташуванням у словниковій статті — здебільшого воно знаходиться на першому місці і виступає переважно головним орієнтиром при міжмовному зіставленні.

Наведемо приклади лексем суспільно-політичного змісту в порівнюваних мовах, які позначають однакові поняття, тобто в яких більш за все слід очікувати збіг у структурній стратифікації лексико-семантичних варіантів, але в яких насправді це не відбувається. Так, лексемами з неоднаковою ієрархією лексико-семантичних варіантів є *конфронтація* в українській і *confrontation* в англійській мовах. Першим, а відповідно, й основним є значення слова *конфронтація*₁ в українській мові: “*протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів і т. ін.; зіткнення*” [7: 131]. В англійській мові воно відповідає другому значенню *confrontation*₂ (“*hostility between nations stopping short of actual warfare, though probably involving armed forces*” [11: 319] — “ворожість між національностями, яка не переступає межу війни, хоча передбачає використання збройних сил”), а українське *конфронтація*₂ (“*очна ставка зі свідками протилежної сторони*”) відповідає англійському *confrontation*₁ (“*a face-to-face meeting or encounter, especially a challenging or hostile one*” — “очна ставка чи сутичка, яка має ворожий характер”). Необхідно зазначити, що третє значення англійської одиниці *confrontation*₃ — (“*conflict between ideas, beliefs, or opinions, or between the people who hold them*” — “конфлікт між ідеями, віруваннями чи думками, або між людьми, які мають їх”) та четверте значення *confrontation*₄

(“a comparison or contrast between parts that have been brought together into a whole” — “порівняння чи протиставлення між частинами, які було з’єднано в одне ціле”) взагалі не мають відповідників в українській мові. Отже, між цими лексемами в українській та англійській мовах установлюються зв’язки, які ілюструє рис. 1.

укр. **конфронтація**

англ. **confrontation**

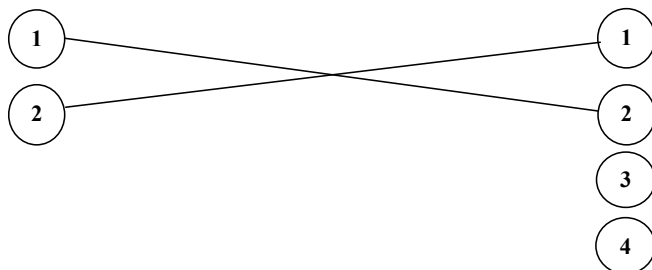

Рис. 1. Зіставний аналіз багатозначних слів укр. *конфронтація* та англ. *confrontation* за складом та ієрархією лексико-семантичних варіантів

Ще одним прикладом лексем, у семантичній структурі яких відбувається неспівпадіння за складом та ієрархією ЛСВ в українській та англійській мовах, є лексема *націоналізм* та *nationalism*. Основним значенням слова *націоналізм*₁ в українській мові є “ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу” [10: 122]. В англійській мові воно відповідає третьому значенню: *nationalism*₃ (“excessive or fanatical devotion to a nation and its interests, often associated with a belief that one country is superior to all others” [11: 1014] — “надмірна чи фанатична відданість інтересам нації, яка часто асоціюється з думкою про те, що одна країна є кращою за інші”), а відповідно, українське *націоналізм*₂ “рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів” відповідає англійському *nationalism*₁ (“the desire to achieve political independence, especially by a country under foreign control or by people with a separate identity and culture but no state of their own” — “бажання досягти політичної незалежності, особливо країною, яка знаходиться під чужоземним контролем, або людьми, які мають власну неповторність та культуру, але не мають власної держави”). Необхідно зазна-

чити, що третє значення української лексеми *націоналізм*₃ — “рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм” — взагалі не співвідноситься з жодним із значень англійської лексеми. Те саме відбувається із другим значенням англійської лексеми *nationalism*₂ — “proud loyalty and devotion to a nation” (“горда вірність та відданість нації”), яке також не має свого відповідника у складі української лексеми. Таким чином, між цими лексемами в українській та англійській мовах устанавлюються зв’язки, які ілюструє рис. 2.

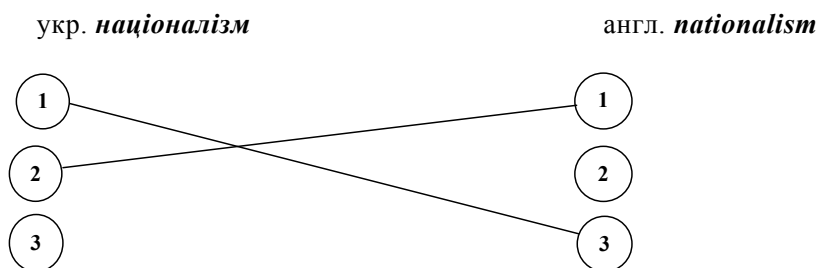

Рис. 2. Зіставний аналіз багатозначних слів укр. *націоналізм* та англ. *nationalism* за складом та ієрархією лексико-семантичних варіантів

Є два основні чинники, які зумовлюють специфічні риси у складі та ієрархії значень порівнюваних лексем. По-перше, це різний ступінь розвиненості полісемії порівнюваних слів у досліджуваних мовах, а по-друге, наявність самостійних лексико-семантичних варіантів, які належать до структури багатозначного слова лише в одній із мов. Урахування зазначених чинників є досить важливим для правильного вибору потрібного лексико-семантичного варіанта в англійській або українській мовах, особливо коли йдеться про однакові чи дуже схожі за звучанням слова. Прикладом може бути співвідношення значень укр. *бюрократія* та англ. *bureaucrasy*, зображене на рис. 3.

Помітно, що українська семема *бюрократія*₁ (“найвищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі”) [10: 26] відповідає англійській семемі *bureaucrasy*₂ (“the nonelected officials of an organization or department” [11: 199] — “невиборні службові представники організації чи відділу”); українська семема *бюрократія*₂ (“ієрархічно організована система управління державою чи суспільством за допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями”) є відповідником англійській семемі *bureaucrasy*₁,

(“an administrative system, especially in a government, that divides work into specific categories carried out by special departments of nonelected officials” — “адміністративна система, особливо у складі уряду, що розподіляє роботу між спеціальними категоріями, яку виконують особливі відділи службовців”). Слід зазначити, що англійські семми *bureaucracy*₃ (“a state or organization operated by a hierarchy of paid officials” — “держава чи організація, якою керує ієрархія службовців”) та *bureaucracy*₄ (“complex rules and regulations applied rigidly” — “список правил та інструкцій, яких твердо дотримуються”) не мають відповідників у структурі лексико-семантичних варіантів української семми *бюрократія*.

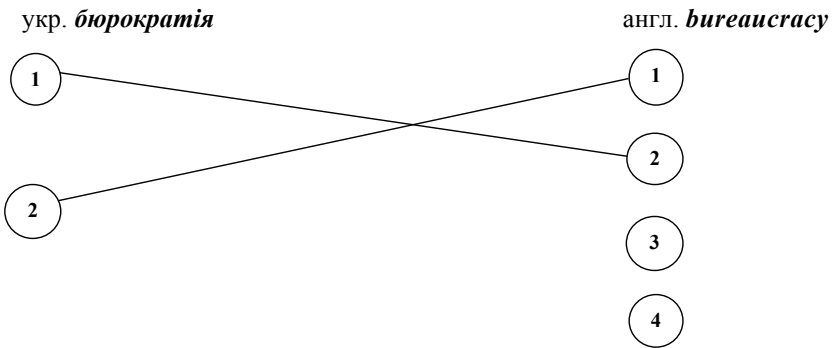

Рис. 3. Зіставний аналіз багатозначних слів укр. *бюрократія* та англ. *bureaucracy* за складом та ієрархією лексико-семантичних варіантів

Утворення семантичних розгалужень лексем суспільно-політичного змісту підпорядковується загальним принципам смислових переносів за схожістю зовнішнього вигляду, функціями тощо, що спостерігається в багатозначних словах не тільки української та англійської, а й інших мов. Дія цих же принципів дозволяє виявити, наскільки наближеними чи віддаленими є ті чи інші вторинні значення в порівнюваних лексемах української та англійської мов. Так, приміром, якщо українське слово *режим*, крім основного значення “державний лад, спосіб правління”, позначає також “систему заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети” [8: 109], то в англійській мові *regiment* — це ще й таке: “1. A permanent military unit usually consisting of two or three battalions of ground troops divided into smaller companies or troops under the command of a colonel (“тимчасове військо-

ве угруповання, яке зазвичай складається з двох чи трьох основних підрозділів, котрі далі поділяються на менші підрозділи, чи війська під командуванням полковника”); 2. *A large number of people or things, especially an orderly group* [11: 1273] (“велика кількість людей чи речей, які входять до складу упорядкованого угруповання”). Як бачимо з наведеного прикладу, у різних значеннях багатозначних слів завжди наявні об’єднуючі семантичні ознаки, які є спільними і для відсутніх в інших мовах значень зіставлюваних лексем. На нашу думку, це пов’язано з тим, що одні мови використовували семи для формування одних значень, а інші — для інших.

Таким чином, розглянуто основні моменти міжмовного зіставлення багатозначних слів на прикладі деяких сегментів суспільно-політичної лексики української та англійської мов, які є визначальними, але вони не вичерпують усі випадки наявних подібностей і відмінностей. Полісемія — це явище, що дає можливість значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Слово в контексті завжди розуміється однозначно, тобто контекст вирішує проблему багатозначності.

Перспективами розвитку порушеного питання є проведення міжмовних зіставлень цього лексичного угруповання за типами мотивованості (зв’язаності) лексико-семантичних варіантів у структурах лексем, а також за деякими іншими параметрами, що визначають сутність та різновиди самої полісемії.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 776 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. — Изд. 3-е. — М. : Высшая школа, 1986. — 639 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / М. П. Кочерган. — К. : Видав. центр “Академія”, 2000. — 368 с.
4. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. — М. : Наука, 1988. — 151 с.
5. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. — К. : Знання, 2004. — 326 с.
6. Новий словник іншомовних слів: 20000 / укладання і передмова О. М. Сліпушко. — К. : Аконіт, 2007. — 848 с.
7. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. — 2-ге вид. — К. : Аконіт, 2008 — Т. 2. — К-П. — 926 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. — 2-ге вид. — К. : Аконіт, 2008 — Т. 3. — П-Я. — 926 с.

9. Олышанский И. Г. Когнитивные аспекты лексической многозначности (на материале современного немецкого языка) / И. Г. Олышанский // Филологические науки. — 1996. — № 5. — С. 85–93.
10. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. — 253 с.
11. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. — Oxford : University press, 2008. — 1780 p.
12. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung / Schmidt W. — Berlin : Akademic-Verlag, 1963. — 254 p.